УДК 34:502/504-049.65»364»

https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-10(15)-922-929

Гончарук Віталій Володимирович кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії та екології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-3977-3612

Парахненко Владислав Геннадійович доктор філософії, старший викладач кафедри хімії та екології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-4312-6194

Підлісний Євген Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-3127-2116

ПРАВОВІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ МЕХАНІЗМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА КЛІМАТИЧНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У даній статті розглянуто наукові підходи до вивчення правових та управлінських механізмів екологічної безпеки України в умовах війни та глобальних кліматичних викликів. Проаналізовано дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, які присвячені питанням екологічного права, державного управління та захисту навколишнього середовища. Особливу увагу зосереджено на тому, що екологічна безпека є не лише складовою національної безпеки, а й одним із ключових чинників виживання населення у воєнний період та відновлення країни у післявоєнний час.

У роботі проаналізовано правові механізми охорони довкілля, що включають конституційні гарантії, норми екологічного законодавства, інституційні механізми контролю та притягнення до відповідальності за шкоду, завдану навколишньому середовищу. Наголошено, що воєнні дії створюють безпрецедентні ризики для екосистем: руйнування промислових об’єктів, обстріли складів з токсичними речовинами, забруднення ґрунтів і вод, лісові пожежі та техногенні аварії. Ці процеси кваліфікуються як воєнні злочини проти довкілля, оскільки вони призводять до довгострокових екологічних катастроф, впливають на здоров’я населення та загрожують продовольчій безпеці.

Управлінські механізми забезпечення екологічної безпеки розглянуто крізь призму стратегічного планування, функціонування системи екологічного

моніторингу та впровадження відновлювальних заходів у післявоєнний період. Визначено роль державних органів, місцевого самоврядування, громадських організацій і міжнародних інституцій у координації дій, спрямованих на мінімізацію екологічних збитків. Важливим є впровадження сучасних технологій очищення, відновлення біорізноманіття та відбудови промислових регіонів за принципами «зеленої економіки».

Особлива увага приділена міжнародному співробітництву, яке забезпечує ресурсну та експертну підтримку України у подоланні наслідків воєнних екологічних злочинів. У статті підкреслюється необхідність документування фактів екологічних правопорушень для подальшого розгляду у міжнародних судах та створення дієвого механізму відшкодування завданої шкоди.

Таким чином, поєднання правових і управлінських інструментів у сфері захисту довкілля дозволяє не лише мінімізувати наслідки воєнних дій, а й адаптувати національну систему екологічної безпеки до глобальних кліматичних викликів. Це створює основу для побудови стійкої моделі розвитку, яка забезпечить екологічну стабільність та безпеку майбутніх поколінь.

Ключові слова: екологічна безпека, воєнні злочини проти довкілля, правові механізми, управлінські механізми, воєнні дії, кліматичні виклики, екологічне право, сталий розвиток.

Honcharuk Vitalii Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Chemistry and Ecology,Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-3977-3612

Parakhnenko Vladislav Doctor of Philosophy, Senior Lecturer, Department of Chemistry and Ecology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-4312-6194

Pidlisny Yevhen Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Social and Behavioural Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-3127-2116

LEGAL AND ADMINISTRATIVE MECHANISMS OF ENVIRONMENTAL SAFETY: PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF WAR AND CLIMATE CHALLENGES

Abstract. This article examines scientific approaches to studying the legal and administrative mechanisms of environmental safety in Ukraine in the context of war and global climate challenges. It analyses research by domestic and foreign scholars on environmental law, public administration, and environmental protection.

Particular attention is paid to the fact that environmental security is not only a component of national security but also one of the key factors for the survival of the population during wartime and the country's recovery in the post-war period.

The paper analyses legal mechanisms for environmental protection, including constitutional guarantees, environmental legislation, institutional control mechanisms and accountability for damage caused to the environment. It is emphasised that military actions create unprecedented risks for ecosystems: destruction of industrial facilities, shelling of warehouses with toxic substances, soil and water pollution, forest fires and man-made accidents. These processes are classified as war crimes against the environment, as they lead to long-term ecological disasters, affect public health and threaten food security.

Management mechanisms for ensuring environmental safety are considered through the prism of strategic planning, the functioning of the environmental monitoring system, and the implementation of restoration measures in the post-war period. The role of state bodies, local self-government, public organisations, and international institutions in coordinating actions aimed at minimising environmental damage is defined. It is important to introduce modern technologies for cleaning, restoring biodiversity and rebuilding industrial regions according to the principles of the «green economy».

Particular attention is paid to international cooperation, which provides Ukraine with resource and expert support in overcoming the consequences of war crimes against the environment. The article emphasises the need to document environmental offences for further consideration in international courts and to create an effective mechanism for compensation for damage caused.

Thus, the combination of legal and administrative instruments in the field of environmental protection allows not only to minimise the consequences of military actions, but also to adapt the national environmental security system to global climate challenges. This creates the basis for building a sustainable development model that will ensure environmental stability and security for future generations.

Keywords: environmental security, war crimes against the environment, legal mechanisms, administrative mechanisms, military actions, climate challenges, environmental law, sustainable development.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми екологічної безпеки в Україні в умовах воєнних дій та глобальних кліматичних викликів зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, що впливають на функціонування національної системи безпеки загалом. Війна спричинила не лише соціально-економічні та гуманітарні кризи, але й масштабні екологічні загрози, наслідки яких мають довготривалий характер. Руйнування промислових об’єктів, забруднення ґрунтів та вод токсичними речовинами, знищення лісових масивів, техногенні аварії та пожежі створюють комплексну екологічну кризу, що становить безпосередню небезпеку для здоров’я населення,

збереження біорізноманіття та подальшого сталого розвитку держави. У світовій практиці такі дії кваліфікуються як воєнні злочини проти довкілля, що потребують належного документування та міжнародно-правового переслідування [2].

Разом із воєнними викликами Україна стикається і з глобальними процесами зміни клімату, які проявляються у зростанні середньорічних температур, частішанні екстремальних погодних явищ, деградації природних ресурсів та зниженні продуктивності сільського господарства. Поєднання антропогенних і воєнних факторів посилює вразливість екосистем, підвищує ризик дефіциту водних ресурсів, ерозії ґрунтів і втрати екологічної рівноваги. Це зумовлює необхідність вироблення та впровадження комплексної політики у сфері екологічної безпеки, яка б базувалася на інтеграції правових та управлінських механізмів, поєднувала національні інтереси з міжнародними зобов'язаннями та враховувала специфіку воєнного і післявоєнного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому колі дослідження проблем екологічної безпеки, правових та управлінських механізмів захисту навколишнього середовища України в умовах війни та кліматичних викликів проводили такі вітчизняні вчені, як: В. Андрійцев, Ю. Василенко, В. Каракаш, І. Костюченко, І. Лазарєв, М. Трофимчук, О. Андрейцев, В. Ситник, Г. Краснова, О. Туниця, Л. Гринів, О. Кальченко, Т. Шемшученко, Ю. Пастернак, Л. Костицький, В. Василенко та інші. Їхні праці присвячені удосконаленню правових механізмів екологічної безпеки, питанням екологічної політики, природоохоронного управління та екологічної відповідальності держави в умовах воєнного стану. Значний внесок у розвиток теоретичних і прикладних аспектів екологічного управління та безпеки зробили також зарубіжні науковці, зокрема: У. Бек, Д. Медоуз, Р. Карсон, Д. Норт, Й. Рокстрьом, Н. Стерн, К. Кларк, С. Брайан, М. Шмітт, Х. Йонас, які досліджують вплив кліматичних змін, воєнних дій та антропогенних чинників на довкілля, а також формування сучасної парадигми сталого розвитку та «зеленої» безпеки.

Мета та завдання дослідження є наукове обґрунтування та аналіз правових і управлінських механізмів забезпечення екологічної безпеки України в умовах війни та кліматичних викликів, а також розроблення напрямів удосконалення системи екологічного управління і державної політики у сфері захисту навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Загальним для більшості наукових підходів до вивчення екологічної безпеки є правовий та управлінський виміри, що взаємодіють між собою та забезпечують комплексність політики держави у цій сфері. Значення правового чинника істотно зросло в умовах воєнних дій, коли саме норми міжнародного та національного права визначають підстави кваліфікації екологічних злочинів, механізми притягнення до відповідальності та процедури відшкодування шкоди [6].

У сучасних умовах центром функціонування екологічної безпеки визначається людина та її право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Правові механізми, зокрема закріплені в Конституції України, виступають гарантією цього права, а управлінські – забезпечують його реалізацію на практиці. Таким чином, як і у суспільній географії з її антропоцентричним підходом, у сфері екологічної безпеки людина є центральною ланкою, від якої залежить формування політики, стратегій та управлінських рішень.

Визначено, що екологічна безпека України нині формується під впливом двох ключових груп факторів: воєнних загроз і кліматичних змін. Воєнні дії призводять до руйнування промислових об'єктів, забруднення територій та втрати біорізноманіття. Кліматичні виклики, своєю чергою, спричиняють екстремальні погодні явища, деградацію природних ресурсів та підвищення вразливості екосистем. У поєднанні ці фактори створюють новий контекст для державної екологічної політики, що потребує удосконалення правових і управлінських механізмів [7].

Таблиця 1

Основні правові механізми забезпечення екологічної безпеки України

Рівень	Документи / інструменти	Основні функції
Конституційний	Конституція України (ст. 16, 50)	Гарантія права на безпечне довкілля
Законодавчий	Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», Водний та Земельний кодекси	Нормативне регулювання природокористування
Міжнародний	Оргуська конвенція, Паризька угода, Женевські конвенції	Міжнародні зобов'язання, інтеграція в європейський простір
Правозастосовчий	Екологічний контроль, судова практика, відповідальність	Реалізація законодавчих норм, покарання за правопорушення

Таблиця демонструє основні правові механізми, які забезпечують екологічну безпеку України, починаючи від найвищого – конституційного рівня, і завершуючи практичним правозастосуванням. На конституційному рівні екологічна безпека гарантується Основним Законом: стаття 16 визначає її як обов'язок держави, а стаття 50 закріплює право кожного громадянина на безпечне довкілля та відшкодування шкоди у разі його порушення. Законодавчий рівень представлений комплексом законів та кодексів («Про охорону навколишнього природного середовища», Водним, Земельним, Лісовим кодексами тощо), які регламентують раціональне природокористування, визначають права та обов'язки суб'єктів у сфері охорони природи і встановлюють юридичну відповідальність за екологічні правопорушення.

Важливе місце посідає й міжнародний рівень: Оргуська конвенція, Паризька угода, Женевські конвенції та інші міжнародні акти зобов'язують Україну дотримуватися глобальних стандартів, інтегруватися в європейський правовий простір та виконувати екологічні домовленості. Завершальною ланкою є правозастосовчий рівень, який забезпечується діяльністю органів екологічного контролю, судовою практикою, накладенням адміністративної й кримінальної відповідальності за порушення природоохоронних норм. У сукупності ці рівні створюють цілісну систему, що спрямована на збереження довкілля, підтримання екологічної рівноваги та гарантування безпеки життя і здоров'я людей [8].

Таблиця 2

Управлінські механізми екологічної безпеки в умовах війни

Механізм	Зміст	Очікуваний результат
Екологічний моніторинг	Система спостереження за станом ґрунтів, води, повітря у зонах бойових дій	Виявлення та фіксація екологічних злочинів
Стратегічне планування	Розробка державних програм відновлення довкілля	Координація дій органів влади
Міжнародна співпраця	Залучення підтримки ЄС, ООН, UNEP	Фінансування та експертна допомога
Відновлювальні заходи	Ліквідація наслідків техногенних аварій та руйнувань	Відновлення екологічної рівноваги

Управлінські механізми забезпечення екологічної безпеки в умовах війни охоплюють комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію шкоди довкіллю та створення передумов для його подальшого відновлення. Важливим елементом є екологічний моніторинг, що передбачає систематичне спостереження за станом ґрунтів, водних ресурсів та атмосферного повітря у зонах бойових дій. Його завдання полягає у своєчасному виявленні та фіксації екологічних злочинів, зокрема випадків забруднення чи руйнування природних об'єктів, що створює правові підстави для притягнення до відповідальності винних осіб і формування доказової бази для міжнародних судових інституцій [9].

Наступним механізмом виступає стратегічне планування, яке включає розробку та впровадження державних програм із відновлення довкілля, інтегрованих у ширший контекст післявоєнної реконструкції країни. Завдяки цьому інструменту досягається координація дій різних органів влади, що дозволяє підвищити ефективність управлінських рішень, уникнути дублювання функцій та забезпечити цілісність екологічної політики.

В умовах воєнної агресії надзвичайного значення набуває міжнародна співпраця, яка передбачає залучення фінансової та експертної підтримки від міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, Організація Об'єдна-

них Націй та Програма ООН з довкілля. Вона забезпечує доступ до сучасних технологій, методологій оцінки шкоди довкіллю та ресурсів для ліквідації екологічних наслідків війни, а також сприяє інтеграції України у глобальний екологічний простір.

Система управлінських механізмів в умовах війни постає як багаторівнева структура, що поєднує моніторингові, стратегічні, міжнародні та практично-відновлювальні інструменти. Їхнє комплексне застосування забезпечує не лише реагування на поточні виклики, але й формування фундаменту для сталого розвитку та екологічно безпечної післявоєнної відбудови України [10-14].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити кілька узагальнених висновків щодо сучасного стану та перспектив розвитку правових і управлінських механізмів екологічної безпеки України.

Отже, екологічна безпека є ключовим компонентом національної безпеки, який в умовах війни набуває особливої актуальності. Масштабні руйнування промислових об’єктів, забруднення природних ресурсів та знищення екосистем свідчать про наявність воєнних злочинів проти довкілля, які повинні бути належним чином задокументовані та розглянуті на міжнародному рівні.

Таким чином, забезпечення екологічної безпеки України потребує системного підходу, що поєднує правові та управлінські інструменти, враховує досвід міжнародної практики та орієнтується на інтереси майбутніх поколінь. Реалізація таких підходів стане основою для подолання наслідків воєнних екологічних злочинів, відновлення природного середовища та зміцнення стійкості держави перед глобальними кліматичними викликами.

Література:

1. Андрейцев В. І. *Екологічне право України: підручник*. Київ: Знання, 2010. 774 с.

2. Василенко В. А. *Екологічна безпека в умовах глобалізації та європейської інтеграції: монографія*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 298 с.

3. Climate change and security in Eastern Europe: analytical report. *Brussels: European Commission*, 2020. 64 p.

4. Environmental consequences of war and conflicts: report. *Geneva: International Committee of the Red Cross,* 2015.102 p.

5. Каракаш І. І. *Правові засади екологічної безпеки України: монографія. Одеса:* Фенікс, 2012. 356 с.

6. Костюченко О. М. *Воєнні екологічні злочини: правова кваліфікація та міжнародно-правова відповідальність*. Київ: Ін Юре, 2017. 224 с.

7. Лазарєв М. І., Трофимчук О. М. *Екологічна безпека та сталий розвиток України: монографія*. Київ: НАН України, 2019. 312 с.

8. *Protecting the environment during armed conflict: an inventory and analysis of international law*. 2009. Nairobi: UNEP, 78 p.

9. Ситник Г. П. *Національна безпека України: підручник*. Київ: КНЕУ, 2015. 528 с.

10. Шемшученко Ю. С., Костицький В. В. *Екологічне право України: академічний курс: підручник.* Київ: Юридична думка, 2008. 808 с.

11. Парахненко В. Г., Гончарук В. В. Методологія та організація екологічних досліджень у системі ландшафтної екології та радіоекологічного моніторингу територій, забруднених радіонуклідами. *Екологічні проблеми.* Львів. 2025. 10(2), 119–126.

12. Honcharuk, V., Rozhi, I., Dutchak, O., Poplavskyi, M., Rybinska, Y., & Horbatiuk, N. (2021). Training of Future Geography Teachers to Local Lore and Tourist Work on the Basis of Competence Approach. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 13(3), 429–447. https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/460

13. Управління екологічною безпекою життєдіяльності української спільноти на регіональному рівні : навч. посіб. / Віталій Гончарук ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Вінниця: ТВОРИ, 2025. – 180 с.

14. Honcharuk, V., Sherman, M., Tumasov, S., Shevchuk, O., Yeremenko, L., Zaporozhchenko, V. Features of the Use of Computer Telecommunications In Education: Development Prospects. International Journal of Computer Science and Network Security. *Science and Network Security*. VOL. 22 No. 1, January 2022, pp. 213–217. https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO20221304 2372211.pdf

References:

1. Andriytsev V. I. (2010). *Ekolohichne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Environmental law of Ukraine: textbook]. Kyiv: Znannia, 774 p. [in Ukrainian].

2. Vasylenko V. A. (2016). *Ekolohichna bezpeka v umovakh hlobalizatsii ta yevropeiskoi intehratsii: monohrafiia* [Environmental security in the context of globalization and European integration: monograph]. Lviv: LNU im. I. Franka, 298 p. [in Ukrainian].

3. *Climate change and security in Eastern Europe: analytical report*. (2020). Brussels: European Commission, 64 p.

4. Environmental consequences of war and conflicts: report. (2015). *Geneva: International Committee of the Red Cross*, 102 p.

5. Karakash I. I. (2012). *Pravovi zasady ekolohichnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia* [Legal principles of environmental security of Ukraine: monograph]. Odesa: Feniks, 356 p. [in Ukrainian].

6. Kostiuchenko O. M. (2017). *Voienni ekolohichni zlochyny: pravova kvalifikatsiia ta mizhnarodno-pravova vidpovidalnist* [War environmental crimes: legal qualification and international legal responsibility]. Kyiv: In Yure, 224 p. [in Ukrainian].

7. Lazarev M. I., Trofymchuk O. M. (2019). *Ekolohichna bezpeka ta stalyi rozvytok Ukrainy: monohrafiia* [Environmental security and sustainable development of Ukraine: monograph]. Kyiv: NAN Ukrainy, 312 p. [in Ukrainian].

8. *Protecting the environment during armed conflict: an inventory and analysis of international law*. (2009). Nairobi: UNEP, 78 p.

9. Sytnyk, H. P. (2015). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: pidruchnyk* [National security of Ukraine: textbook]. Kyiv: KNEU, 528 p. [in Ukrainian].

10. Shemshuchenko Yu. S., Kostytskyi V. V. (2008). *Ekolohichne pravo Ukrainy: akademichnyi kurs: pidruchnyk* [Environmental law of Ukraine: academic course: textbook]. Kyiv: Yurydychna dumka, 808 p. [in Ukrainian].

11. Parakhnenko V. G., Goncharuk V. V. (2025). Methodology and organisation of ecological research in the system of landscape ecology and radioecological monitoring of territories contaminated with radionuclides. Ecological Problems, 10(2), 119–126. https://doi.org/10.23939/ep2025.02.119

12. Honcharuk, V., Rozhi, I., Dutchak, O., Poplavskyi, M., Rybinska, Y., & Horbatiuk, N. (2021). *Training of future geography teachers to local lore and tourist work on the basis of competence approach.* Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 13(3), 429–447. https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/460

13. Honcharuk, V., Sherman, M., Tumasov, S., Shevchuk, O., Yeremenko, L., & Zaporozhchenko, V. (2022). *Features of the use of computer telecommunications in education: Development prospects.* International Journal of Computer Science and Network Security, 22(1), 213–217. https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO202213042372211.pdf

14. Honcharuk, V. (2025). *Management of environmental safety of life of the Ukrainian community at the regional level: A textbook.* Vinnytsia: TVORY. (In Ukrainian)